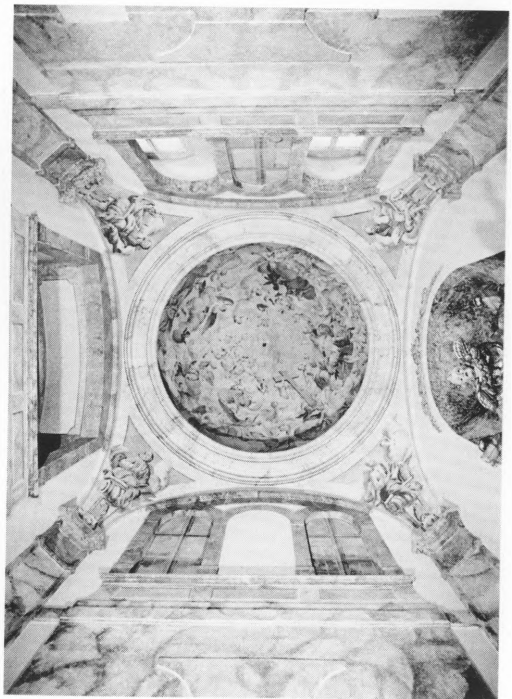

Ambijent dvorske kapele Sv. Križa

Detalj

Svod

Ivan SRŠA
Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb

LUDBREŠKA DVORSKA KAPELA SV. KRIŽA

UVOD

Ludbreška je dvorska kapela Sv. Križa u ovome tekstu obrađena s povijesnog i povijesnoumjetničkog gledišta. U povijesnom su dijelu teksta obrađene do danas poznate činjenice od njezina prvoga spominjanja potkraj prvog desetljeća 15. stoljeća do kraja 18 stoljeća, a jednako se tako to razdoblje obrađuje i s povijesnoumjetničkog gledišta. Prijašnji titular ludbreške dvorske kapele tijesno je povezan s čudom pretvorbe vina u Presvetu Krv Isusovu koja se prema predaji zbila u Ludbregu, a koju na određen način potvrđuju i povijesni izvori. Za povijest dvorske kapele najvažniji je srednjovjekovni dokument onaj koji godine 1410. svjedoči o osnutku posebne župe posvećene Presvetoj Krvi Isusovoj. Polazivši od toga izvora u tekstu je izneseno mišljenje da je za kratkotrajna postojanja spomenute župe njezino sjedište bilo upravo u ludbreškome dvorcu, te da je prijašnji titular kapele odgovarao titularu novoosnovane župe. Slijedom toga prati se i arhitektonski razvoj dvorca i njegove kapele.

Analizom arhitekture dvorca, dopunjene rezultatima konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, ustanovljeno je da je ludbreški dvorac u 15. stoljeću poprimio izgled trokrilne četvrtaste građevine s dvjema ugaonim kulama i zidom koji ih je povezivao. U jugozapadnoj je kuli bila smještena dvorska kapela koja je glavni portal imala na njezinu vanjskom zapadnom zidu, što znači da je još u to doba bila otvorena puku. U 16. je stoljeću dvorac opasan obrambenim zidom s četiri ugaone kule i diživim mostom koji je vodio preko jarka ispunjenog vodom u dvorište između novopodignutom zida i dvorca. Temeljitom obnovom sredinom 18. stoljeća taj je zid dokinut, a dvorac je proširen i povišen. Pred nekadašnjim je dvjema ugaonim kulama dograđeno južno krilo. Dvorska je kapela povećana za prostor lađe, a svetište je povišeno sve do poda trećega kata, a njezina je unutrašnjost u cijelosti oslikana. Tako uređena kapela je održavana sve dok je u njoj bila relikvija Presvete Krvi Isusove, a nakon što je ona godine 1787. prenesena u ludbrešku župnu crkvu Presvetoga Trojstva, o njoj se, sve do nedavno, prestala voditi briga. Briga o njoj ponovno je započeta s temeljitom obnovom dvorca koji je pretvoren u Restauratorski centar Ludbreg.

1. POVIJEST

Uvod - toponim i prve povijesne spoznaje o srednjovjekovnom Ludbregu

Jedna od legendi prema kojima je Ludbreg dobio ime, možda i najuvjerljivija, spominje burgundskoga plemića Lodbringa koji je, navodno, oko godine 1100., u doba prvoga križarskoga rata (1096.-1099.), utemeljio vlastelinstvo Ludbreg.¹

Prvi pisani spomen lokaliteta Ludbreg (*magister Nicolaus de Ludbreg*) datira se u godi-

nu 1317.², a prvi spomen tvrđave Ludbreg (*prope castrum de Ludbreg*), na čijim je temeljima tijekom stoljeća građen i pregrađivan današnji dvorac, datira u godinu 1320.³ Približno je iz istoga doba i prvi poznati posredni podatak o naselju u neposrednoj blizini *castruma*, a odnosi se na spominjanje župne crkve Presvetoga Trojstva u Ludbregu, godine 1334. (*ecclesia sancte trinitatis de Ludbreg*)⁴. Sredinom druge polovice toga stoljeća u Ludbregu se spominje i franjevački samostan (osnovan godine 1373.)⁵.

No, jedan je od najvažnijih srednjovjekovnih događaja za Ludbreg svakako čudesna pretvorba vina u Presvetu Krv Kristovu koja je proslavila Ludbreg, a obilježila je početak 15. stoljeća. Legenda o tom događaju koji se prema predaji zbija tijekom služenja svete mise, kad je svećenik nakon pretvorbe u kaležu umjesto vina opazio krv, uglavnom se datira u godinu 1411.⁶ Tome je nedvojbeno pomogao i tekst s navedenom godinom ispod grafike koju je u drugoj polovici 18. stoljeća izveo Johann Veit Kaupertz.⁷

O mogućem datumu čudesne pretvorbe vina u krv

Odmah na početku treba istaknuti da taj događaj valja datirati prije spomenute godine. Naime, prema podatku koji je prvi donio Josip Adamček, još je godine 1410. u trgovištu Ludbregu vlastelin Ivan Čuz utemeljio zasebnu plebaniju u čast Presvete Krvi Kristove (*in honorem sanquinis domini nostri Christi*).⁸ Taj je podatak, uz manje ortografske izmjene, upotpunio Andrija Lukinović objavivši cjeloviti tekst isprave.⁹

Iz njezina je sadržaja vidljivo da je ispravu sastavio zagrebački kanonik Ivan, župnik u Jakupovcu i varaždinski dekan, na zahtjev Jurja, također zagrebačkog kanonika i ludbreškoga župnika (*canonicus ecclesie Zagrabyensis et plebanus ecclesie Sancte Trinitatis de Ludbreg*), kojom je Juraj svjedočio da je magister Ivan Čuz (*magister Iohannes Chuz*), zemaljski gospodar Ludbrega i zakoniti pokrovitelj župne crkve, u Ludbregu utemeljio novu župu sa župnom crkvom posvećenom Krvi Kristovoj, izdvojivši je i osamostalivši je od ludbreške župne crkve Presvetoga Trojstva.¹⁰ Za župnika novoutemeljene župe postavio je Stjepana, dotadašnjega kapelana ludbreške župne crkve Presvetoga Trojstva. Župniku pak crkve Presvetoga Trojstva, Jurju, vlastelin Ivan Čuz zabranio je ometati novopostavljenog župnika Stjepana u uživanju njegovih posjeda, pod prijetnjom da će mu varaždinski dekan oduzeti nadarbinu¹¹.

Na osnovi sadržaja te isprave ne može se zaključiti koliko je vremena prošlo od čudesne Pretvorbe do osnivanja nove župe niti je li riječ o danima, mjesecima ili čak godinama. No, da bi Pretvorbu vina u Kristovu krv valjalo datirati ne samo prije uvriježene godine 1411., negoli, možda i nekoliko godina prije utemeljenja župe Presvete Krvi Kristove godine 1410., posredno bi mogao upućivati i podatak da je godine 1407./8. u Ludbregu boravio kralj Sigismund.¹² Premda se s tim u vezi ne spominje čudesni događaj, nije isključeno da je kraljev boravak izravno povezan s njime, te da se, možda, na poziv vlastelina Ivana Čuza i sam kralj došao pokloniti relikviji Presvete Krvi Kristove.

Mjesto zbivanja ludbreškoga čuda

Dosad se u literaturi pitanje mjesta, odnosno crkve ili kapele u kojoj je služena sveta misa tijekom koje se vino pretvorilo u Krv Kristovu, postavljalo odmah nakon pitanja godine kada se čudo pretvorbe zbilo. Pri tom treba istaknuti ovo: da se čudo Pretvorbe vina u Krv Kristovu zbilo u tadašnjoj ludbreškoj župnoj crkvi Presvetoga Trojstva, relikvija bi se najvjerojatnije čuvala upravo u njoj kao izvornom mjestu događanja čuda, a osnivanje zasebne župe ne bi se niti razmatralo. Stoga se kao zaključak nameće to da je jedan od pri-

marnih razloga osnivanja nove župe najvjerojatnije ipak bilo mjesto u kojem se zbila čudesna Pretvorba, a to, očito, nije bila spomenuta župna crkva. Zato, isključi li se ludbreška župna crkva Presvetoga Trojstva kao mjesto zbivanja čuda, ostaje dvorska kapela, a to je, prema svemu sudeći, bio i glavni razlog zbog kojega se vlastelin Ivan Čuz odlučio osnovati zasebnu župu da bi sačuvao relikviju Krvi Kristove u svojem posjedu, ali, kako bi, na kraju krajeva, na račun hodočasnika i hodočašćenja na toj relikviji "ponešto" i zaradio.

Ovome valja dometnuti još jedan detalj, spomenut u ispravi iz godine 1410., koji posredno upućuje na to da se čudo pretvorbe vina u Krv Kristovu zaista moglo dogoditi u dvorskoj kapeli. Kao što je već spomenuto za župnika novoosnovane župe, vlastelin Ivan Čuz postavio je dotadašnjega kapelana župne crkve Presvetoga Trojstva, gospodina Stjepana, za kojega se u ispravi izrijekom navodi da je riječ o uvidavnoj osobi, odnosno osobi koja zna čuvati tajnu (*viro discreto domino Stephano*).¹³ Naime, on je, prema svemu sudeći, svoju kapelansku službu obavljao upravo u ludbreškoj dvorskoj kapeli, čime je očito stekao naklonost i povjerenje vlastelina Ivana Čuza, koji ga je unaprijedio u župnika novoosnovane župe, nagradivši ga nadarbinom i osiguravši mu nesmetano uživanje u njoj. Nije li to, možda, izravna potvrda da je riječ o osobi koja je bila stvarni sudionik čudesne Pretvorbe vina u Presvetu Krv Kristovu i koja je, dobivanjem župe, nagrađena za svoju uvidavnost i čuvanje tajne?

Dvorska kapela – župna crkva Presvete Krvi Kristove

Je li Ivan Čuz uspio u svojem naumu ili je osnutak nove ludbreške župe posvećene Presvetoj Krvi Kristovoj ostala samo njegova neostvarena želja, samo mrtvo slovo na papiru, o tome se, bar na osnovi dosad poznatih dokumenta, ne može sa sigurnošću zaključivati ni pozitivno ni negativno.

O osnutku te župe postoji samo prije spomenuta isprava, drugi dokumenti danas nisu poznati. O zasebnoj župi napose nema traga u službenim crkvenim ispravama, primjerice o njoj nema spomena u popisu župa zagrebačke biskupije iz godine 1501.¹⁴ No, ona se već ne spominje ni godine 1467., kad su se nakon izumrća loze Čuza, novi vlasnici Ludbrega, Ivan Vitovec i Benedikt Thuroczy, sporili za pravo na posjed Ludbreg, pa i za patronsko crkveno pravo na tom posjedu. Tom je prilikom zabilježeno da na spornom vlastelinstvu postoji samo jedna župna crkva, ona posvećena Presvetom Trojstvu.¹⁵

Pa ipak, imajući u vidu spomenutu ispravu ne može se posve isključiti mogućnost da je u navedenom razdoblju, od godine 1410. do godine 1467., u Ludbregu zaista postojala i djelovala župa Presvete Krvi Kristove, pa makar je i bila tek "kratka epizoda i ništa više".¹⁶ Uzmemo li u obzir tu mogućnost, ponajprije se valja zapitati gdje je moglo biti njezino sjedište, odnosno je li za župu podignuta nova crkva ili je u tu svrhu poslužila neka prijašnja crkva ili kapela. Pri tom odmah valja istaknuti da do danas nisu pronađeni ostaci neke sakralne građevine na području grada Ludbrega za koju bismo mogli pouzdano reći da je riječ o nekadašnjoj župnoj crkvi Presvete Krvi Kristove.

Na to da je upravo dvorska kapela godine 1410. mogla postati crkvom novoosnovane župe Presvete Krvi Kristove upućuje i podatak da se još godine 1745. u kanonskim vizitacijama ona naziva tim titularom (*Capella SSmi Sanguinis in Arce*).¹⁷ Vjerojatno je riječ o njezinu uvriježenu imenu, o onom kakvim su je u to doba nazivali i ne samo zato što se u njoj čuvala relikvija Presvete krvi Kristove, nego po tradiciji koja je utemeljena još u doba osnutka župe istog imena početkom 15. stoljeća.

To mišljenje potkrepljuje i prijašnji izgled ludbreške dvorske kapele, onakav kakav je

ona imala prije obnove dvorca Batthyany sredinom 18. stoljeća (od 1745. do 1753.), a o kojem se može zaključiti i na osnovi objavljenih pisanih vrela¹⁸ i na osnovi rezultata konzervatorsko-restauratorskih istraživanja graditeljskih slojeva koja su provedena tijekom posljednje obnove toga dvorca.

Nije isključeno da se ta župa ugasila već nakon smrti vlastelina Ivana Čuza, te da je već njegov sin Juraj, da li dobrovoljno ili pod pritiskom Crkve, utrnuo župu i predao svetu relikviju na čuvanje ludbreškoj župnoj crkvi Presvetoga Trojstva, koja je time preuzela i skrb nad hodočašćenjem.

Razlozi borbe za primat u čuvanju relikvije

Osnivanjem posebne župe vlastelin Ivan Čuz nastojao je staro župi uskratiti pravo na čuvanje čudesne relikvije Presvete Krvi Kristove najvjerojatnije iz posve prozaičnih razloga. Takva je mišljenja bio i Andrija Lukinović koji je, doduše, smatrao da je samo zemaljskim gospodarima Ludbrega, točnije obiteljima Thuroczy i Batthyany bilo stalo do toga da se "svetinja čuva u njihovu dvorcu i da oni mogu nadzirati i rukovoditi hodočašćima."¹⁹

Poticanjem hodočašćenja i slavljenja Predragocjene Krvi Kristove u Ludbregu su se širili i razvijali obrt i trgovina, a Ludbreg se postupno razvijao u hodočasničko odredište, koje je napredovalo usporedo s brojem hodočasnika. Osnivanjem posebne župe, godine 1410., neovisno o postojećoj župnoj crkvi, vlastelin je znatno lakše mogao nadzirati priljev i tijek novca na svojem vlastelinstvu i od toga je, dakako, ubirao porez. Trgovište Ludbreg (*oppidum Ludbreg*) prvi se put spominje u pisanim vrelima godine 1461., a početkom 16. stoljeća ono je išlo u red većih gradskih naselja u kojemu je "živjelo oko 20% podložnika (ili bar poreznih obveznika)"²⁰. Stanovnici trgovišta Ludbreg u 15. su i početkom 16. stoljeća činili posebnu skupinu podložnika: vlastelini su im priznavali status građana (*cives*). Zbog toga nema dvojbe da je na razvoj trgovišta Ludbreg utjecao upravo njegov proštenički karakter i slavljenje Presvete Krvi Kristove. Papinskom su bulom godine 1513. podijeljeni veliki oprost svima koji na Tijelovo, Malu Gospu i blagdan sv. Tome posjete ludbrešku župnu crkvu i poklone se njezinoj relikviji, čime se samo pospješio dotok hodočasnika.

Ovome također valja pridodati još jedan zanimljiv detalj koji je, čini se, promaknuo istraživačima, a riječ je o saborskom zavjetu iz godine 1739. i o gradnji kapele posvećene Presvetoj Krvi Kristovoj²¹. Naime, opravdano je zapitati se kako to da Hrvatski sabor svoj zavjet nije ispoštovao neposredno nakon njegova donošenja, ili nedugo nakon toga. Prema svemu sudeći, uzrok tome valja tražiti u činjenici da su Ludovik (Ludvig) i Karlo Batthyany godine 1742. od carice Marije Terezije službeno potvrđeni kao novi gospodari ludbreškoga vlastelinstva, a već tri godine nakon toga (1745.) Ludovik je započeo obnovu ludbreškoga dvorca, a s njime i dvorske kapele.²² Nema dvojbe da su Batthyanyjevi dobro bili upoznati s odlukom Sabora i možda u dogovoru, a možda želeći spriječiti ostvarenje te odluke, željeli su ne samo pregraditi i povećati kapelu, već je i opremiti tako da ona bude dostojna spomenute relikvije da bi od Sabora bila prihvaćena kao svojevrsno ostvarenje saborskoga zavjeta. Naime, ostvarenje je saborskoga zavjeta bila izravna prijetnja oduzimanju i preseljenju relikvijara s Krvi Kristovom iz njihove dvorske kapele u buduću, zavjetom određenu novu kapelu. Imaju li se u vidu dimenzije novooblikovane kapele u ludbreškome dvorcu, njezinu bogatu opremu zidnim slikama, nekadašnji glavni i tri bočna oltara, propovjedaonicu i stolce za praćenje mise, te ono najvrednije, pokaznicu s relikvijom Presvete Krvi Kristove, posve je jasno da su Batthyanyjevi uložili veliki trud u gradnju i opremanje

svoje dvorske kapele. Jedan od vjerojatno najčvršćih razloga, izumemo li dostojanstvo prostora u koji je trebala biti pohranjena sama relikvija, nedvojbeno je bila želja da ona i dalje ostane u njihovu dvorcu.

Svojatanje prava na čuvanje Presvete Krvi Kristove

Kao najčešći razlog zbog kojega je sveta relikvija oko godine 1600. bila odnesena iz ludbreške župne crkve Presvetoga Trojstva najprije u Gotalovec i potom kod obitelji Pastori i Szöqyenyi, navodi se neposredna opasnost od turske okupacije. Navodno je po njezinu povratku u Ludbreg zbog sličnih razloga, "radi veće sigurnosti", pohranjena u dvorsku kapelu, odakle je svake godine uoči proštenja u svečanoj procesiji bila nošena u župnu crkvu.²³

Zbog nedostatka sačuvanih ili zbog namjerna prešućivanja povijesnih vrela, sam su događaj i čuvanje relikvije bili podložni različitim tumačenjima i prilagođavanjima pojedinačnim interesima, bilo da se radilo o lokalnoj svjetovnoj ili o crkvenoj vlasti. O tome izravno govori i podatak da je godine 1787. nastao skandal i sudski proces nakon što tadašnji župnik Filip Sever nakon procesije nije želio vratiti pokaznicu s relikvijom Krvi Kristove u dvorsku kapelu Batthyanyjevih.²⁴

Spomenuti je župnik svojatao pravo na čuvanje svete relikvije, možda izravno ili posredno potaknut i objavljivanjem Krčelićeva djela u kojem je objelodanjena bula pape Leona X., u kojoj izrijeком piše da je svećenik nakon priznanja Čuda relikviju, odnosno kalež s krvi, "predao da se položi i zanavijek čuva u Župnoj crkvi Presvetoga Trojstva utvrđenoga grada Ludbrega u spomenutoj Dijecezi".²⁵ Jednako tako iz papine se bule godine 1513. jasno vidi da je u to doba sveta relikvija pohranjena u župnoj crkvi i da je "u spomenutoj Crkvi i pred tim kaležom Svevišnji je učinio mnoga i velika čudesa te ih nije prestao činiti iz dana u dan."²⁶

S druge strane Batthyanyjevi su, po svoj prilici, pravo na čuvanje svete relikvije polagali na osnovi tradicije da se čudo zbilo u njihovoj dvorskoj kapeli, u doba tadašnjeg njezina vlasnika Ivana Čuza. Osim toga, oni su posjedovali i dokumentaciju prijašnjih vlasnika, pa tako i ispravu iz 1410. koja govori o utemeljenju posebne župe posvećene Krvi Kristovoj.

Inače, u kanonskim se vizitacijama sredinom 18. stoljeća navodi da se relikvija Presvete krvi Kristove čuva u dvorskoj kapeli koju se naziva kapelom Presvete Krvi (*Capella SSmi Sanguinis in Arce*).²⁷ Ona se u to doba čuvala u pokaznici (*ostensorio*) smještenoj u zidu (*loco in muro Capella*) i bila je pod ključem (*sub bona clausura*).²⁸

2. ARHITEKTURA DVORCA I KAPELE TIJEKOM STOLJEĆA

Srednjovjekovno razdoblje

U najstarijem poznatom pisanom vrelu iz godine 1320. Ludbreg se spominje kao grad (*castrum de Ludbreg*), pod čime se uglavnom razumijeva da je riječ o građevini izvedenoj od trajna materijala.²⁹ Pri tom treba naglasiti da ni dosadašnji rezultati istraživanja graditeljskih slojeva ni pisana vrela nisu ponudili mogući izgled *castruma* koji bi mogao odgovarati vremenu njegova prva spominjanja. A napose ne nude materijalne dokaze koji bi mogli upućivati na legendu o njegovu osnutku potkraj 11. stoljeća. No, također valja napomenuti da opsežne graditeljske zahvate i djelomična konzervatorsko-restauratorska istraživanja graditeljskih slojeva proteklih godina nisu pratila i arheološka iskopavanja, premda neki arhitektonski detalji vidljivi na podrumskim zidovima jasno upućuju na to da

je riječ o starim graditeljskim strukturama, čije bi temelje valjalo potražiti znatno dublje ispod postojeće razine podruma. Ti su detalji posebno uočljivi u podrumu istočnoga krila.

Nasuprot tome, u tri krila ludbreškoga dvorca: istočnomu, zapadnomu i sjevernomu krilu, pronađeni su kasnogotički kameni prozorski elementi koje možemo datirati u prvu polovicu 15. stoljeća, jednako kao što u to razdoblje možemo datirati i njegovu tlocrtnu dispoziciju.

Naime, usporedimo li tlocrt Ludbrega s nekim od gradova koji su nastali na tlu Ugarskoga kraljestva u doba vladavine kralja Sigismunda (1387.-1437.), a njihov se tlocrt osniva na pravokutniku odnosno kvadratu, primjerice gradovi: Tata, Gyula, Várpalota i posebice Ozora³⁰, među njih možemo svrstati i Ludbreg čija je tlocrtna dispozicija očito definirana u prvim desetljećima 15. stoljeća. Osim te sličnosti među gradovima iz razdoblja kralja Sigismunda, na prva desetljeća toga stoljeća upućuju i tzv. češki prozori koji su nađeni u ludbreškome dvorcu, a njihov pandan nalazimo u to doba i u Mađarskoj, primjerice na Budimu,³¹ i u Hrvatskoj na Medvedgradu, Čazmi, Gariću, Brinju, Slunju, Samoboru.³²

O tlocrtnoj se dispoziciji Ludbrega, nešto drukčijoj i izrazito zanimljivoj usporedi li se ona sa spomenutim gradovima, danas može najvećim dijelom prosuđivati na osnovi opisa dvorca iz razdoblja prije njegove temeljite obnove sredinom 18. stoljeća. Valja istaknuti da je u razdoblju od njegove gradnje do sačuvanih opisa iz godina 1696, 1711, 1731 i 1734.³³ dvorac višekratno obnavljan, pa u skladu s tim valja razlučiti njegov prvotni izgled od kasnijih pregradnji i dogradnji.

Mogući izgled dvorca i kapele u prvoj polovici 15. stoljeća

Istraživanjima graditeljskih mijena u određenoj su mjeri potvrđeni navodi pisanih vrela iz gore navedenih godina. Ta vrela i nalazi istraživanja upućuju na zaključak da je riječ o građevini koja je toliko temeljito pregrađena u prvim desetljećima 15. stoljeća da se gotovo može govoriti o novoj gradnji. Jednako kao što je izrazito jak bio graditeljski zahvat sredinom 18. stoljeća.

Prema spomenutim bi se opisima moglo zaključiti da je dvorac prije obnove iz sredine 18. stoljeća imao oblik slova U (!). Naime, u opisima se izrijeком navode samo tri krila, istočno, zapadno i sjeverno, dok se južno krilo ne spominje. Imajući u vidu ostale detaljne opise, očito nije riječ o previdu. Tako se u pisanim vrelima spominju samo po jedna podrumaska, prizemna i katna prostorija na jugoistočnom uglu i toranj s kapelom na jugozapadnom uglu, ali ne i krilo između njih. To su potvrdili i iskopi koji su poduzeti u atriju dvorca, zbog snižavanja razine terena na onu iz vremena barokne obnove sredinom 18. stoljeća, u kojima nisu nađeni zidovi koji bi mogli pripadati temeljima mogućega prijašnjega južnog krila. S obzirom na to da se dvorac u opisima iz godine 1734.³⁴ spominje kao četverokutna građevina, može se pretpostaviti da je, umjesto južnoga krila, istočno i zapadno krilo povezivao zid u kojemu su bila vrata koja se posredno spominju u spisima s kraja 17. stoljeća³⁵.

Moguće je da su od prve polovice 15. stoljeća, na glavnoj južnoj strani, dvorac resila dva tornja: u onom na jugozapadnom uglu bila je smještena *dvorska kapela*, a na nasuprotni toranj, na jugoistočnom uglu, upućuje opis u kojem se govori da je na tom mjestu bila prostorija koja je veličinom približno odgovarala onoj u kojem je bila kapela. Ta se prostorija u opisima naziva *malom dvoranom*, te se navodi da je riječ o ugaonoj prostoriji veličine oko 5,5m². To da je možda zaista riječ o nekadašnjem tornju imali bi upućivati zidovi u današnjem podrumu debljine, koji su, navodno debeli približno 1 m.³⁶

Dvorac je imao podrum, prizemlje i kat. Prijašnja je međukatna konstrukcija bila napravljena od drvenih greda i dasaka, pa čak i ona između podruma i prizemlja.³⁷ No, visine pojedinih razina bile su bitno drukčije od postojećih. Na to upućuju ostaci kasnogotičkih "čeških prozora", koji su nađeni između postojećih katnih konstrukcija I. i II. kata, zazidani prijašnji prozorski otvori u podrumu istočnoga krila i nisko položeni nekadašnji lučni otvori koji su također vidljivi u podrumu tog krila, te ostaci nekadašnjeg portala kapele na zapadnom pročelju jugozapadnoga tornja. Svi ti nalazi upućuju na to da je prijašnja razina terena bila znatno niža i da je ondašnji stambeni dio dvorca vrlo vjerojatno bio niži od jugozapadnoga tornja. Na to upućuje i podatak da je iznad kapele bila prostorija do koje se dolazilo stubištem³⁸, što znači da ona nije bila u razini I. kata, odnosno da je stambeni prostor zapadnoga krila bio niži od spomenute prostorije nad kapelom. Jednako tako treba napomenuti da u razini prozora na istočnom zidu jugozapadnog tornja u stambenom dijelu dvorca nisu nađeni prozorski otvori, a stariji slojevi žbuke od one iz doba barokne obnove sredinom 18. stoljeća približno su sačuvani do točke + 800³⁹, odnosno do ispod nadvoja donjeg niza prozorskih otvora u današnjoj svečanoj dvorani na I. katu zapadnoga krila. Sve to upućuje na zaključak da je jugozapadni toranj bio viši od stambenog dijela zapadnoga krila, a vjerojatno i ostalih krila.

Od arhitektonskih elemenata koji pripadaju tako oblikovanu dvorcu ponajprije valja istaknuti ostatke prije spomenutih "čeških prozora", od kojih je jedan djelomice sačuvan na istočnom zidu jugozapadnog tornja, između postojeće međukatne konstrukcije I. i II. kata, a drugi na sjevernom krilu, između prizemlja i I. kata, nedaleko od spoja sa zapadnim krilom. Svojim položajem na istočnom zidu jugozapadnog tornja taj nam prozor pouzdano svjedoči da u toj razini, posve sigurno, izvorno nije moglo biti južno krilo.

Istraživanjem graditeljskih slojeva nedavno su, kraj zapadnoga pročelja kapele, u razini vanjskoga terena, nađeni ostaci široka portala (285 cm). Riječ je o peti luka koja upućuje na to da je portal imao nadvoj šiljastolučnog oblika. Njezin položaj u razini vanjskoga terena rječitro govori o tome da je teren nasut možda i do 3 metra, te da bi do vratnike portala valjalo tražiti otkopavanjem nasipa.

Kapela je, dakle, imala portal na zapadnom zidu, a dvojbeno je jesu li dva prozora koja se u kapeli spominju godine 1711.⁴⁰ bili "češki prozori" ili je riječ o prozorima prvotne kapele i na kojemu su zidu bili. Budući da je sa sjeverne strane kapele bilo zapadno krilo ti su prozori mogli biti na njezina preostala tri zida. Prozor koji je nađen na istočnom zidu tornja, prema svemu sudeći, nije pripadao kapeli, na što upućuje podatak da je prostor kapele bio visok oko 10 metara⁴¹, nego "prostoru nad kapelom", koji se godine 1696. spominje kao prazan i do kojega je vodilo "malo oštećeno stubište" (1731.).⁴²

Ako je, dakle, sačuvani "češki prozor" na istočnom zidu jugoistočnog tornja pripadao prostoriji iznad kapele, tjeme tadašnjega njezina svoda trebalo bi tražiti oko razine kapitela pilastara na kojima u njezinu današnjem svetištu počivaju *pandativi* (točka oko + 640). Takvim mjerenjem točka poda kapele približno bi odgovarala točki današnjega podrumskoga poda (-360), ali i točki pretpostavljenoga praga portala kapele, čiji su ostaci nađeni na zapadnom zidu svetišta kapele. Prema tima približnim mjerama moglo bi se zaključiti da je još u prvoj polovici 18. stoljeća razina poda prijašnje kapele ostala ona iz srednjovjekovnoga razdoblja, premda nije isključeno da je spomenuti portal na zapadnom zidu zazidan mnogo prije, još u doba gradnje obrambenoga zida oko dvorca.

Osim zapadnog portala, kapela je u prizemlju imala i vrata koja su u nju vodila iz sjevernog krila, a ulazilo se iz susjedne prostorije koju se u opisima naziva *starom dvora-*

nom.⁴³ No, vrlo je vjerojatno da se svetu misu još tada moglo pratiti i iz katne prostorije s njezine sjeverne strane, koju se u vrelima naziva *Haz*, što znači da je i u razini kata morao postojati otvor prema kapeli (*empora*).

Tako oblikovana kapela, smjera istok-zapad, s portalom na vanjskom, zapadnom pročelju dvorca, bila je očito zamišljena ne samo kao dvorska kapela vlastelina i njegove obitelji nego kao sakralna građevina otvorena pučanstvu. Sve to govori u prilog tome da je tadašnji ludbreški vlastelin Ivan Čuz, oko godine 1410., temeljitim preuređenjem dvorsku kapelu doista uspio urediti kao župnu crkvu, a dvorac kao okupljalište, a možda i prihvatilište za hodočasnike (*hospicij*). U tom su dvorištu, usred kojega je stajao zdenac, možda za veći broj hodočasnika služene i mise na otvorenom. S tim u vezi postavlja se i pitanje nije li nekadašnji otvoreni hodnik s klesanim stupovima u prizemlju, i na katu u atriju dvorca⁴⁴ ipak sagrađen još u doba vlastelina Ivana Čuza, odnosno u tijeku obnove dvorca oko godine 1410., prije negoli u 16. stoljeću⁴⁵. Naime, taj je trijem, svođen u prizemlju, bio prikladan zaklon pred kišom i jakim suncem i mogao je hodočasnici poslužiti kao odgovarajuće sklonište. Stoga se čini vjerojatnijim gradnja trijema prilikom temeljite obnove i pretvaranja *castruma* u mjesto pogodno za prihvat hodočasnika i za sjedište novosonovane župe Presvete Krvi Kristove, dakle, prije oko godine 1410., negoli u 16. stoljeću, kada su učestale turske provale već ozbiljno zaprijetile i ludbreškomu kraju.

Renesansni zahvati obrambenog karaktera

Prema svemu sudeći, renesansni se zahvati na ludbreškome dvorcu sredinom 16. stoljeća nisu poduzeli radi njegova preoblikovanja u mjesto ugodnijeg stanovanja, već iz nužde koju je uvjetovala obrana pred sve češćim turskim najezdama. Tako se prva velika turska provala u ludbreški kraj zbila godine 1532., a potom godine 1541. i godine 1552.⁴⁶

U popisu ratne daće godine 1543. Ludbreg se spominje kao "*Fortalitium Joh. Turoczy*",⁴⁷ a u zapisnicima štajerskog sabora godine 1556. dvorac kao *Schloss* koji bi svakako trebalo dobro utvrditi.⁴⁸ Godine 1558.⁴⁹ (1559.⁵⁰) opisuje ga se kao *zidani dvor*, pod čime se vjerojatno misli na *utvrđeni*, zidom opasani dvor. Očito je neposredno prije toga oko dvorca podignut zid visok hvat i pol (oko 284 cm⁵¹) s četiri ugaone kule pokrivene šindrom, koji se očuvao sve do 18. stoljeća, kad ga se spominje u spisima iz prve polovice 18. stoljeća. Pred zidom je bio iskopan jarak i napunjen vodom, preko kojega je vodio diživi most koji se u pisanim vrelima spominje godine 1583.⁵²

S obzirom na to očito je da su zahvati poduzeti u 16. stoljeću bili izrazito obrambenog karaktera, što upućuje na zaključak da je ludbreški dvorac manje-više zadržao isti izgled od svoje temeljite obnove u prvim desetljećima 15. stoljeća, kada je bio preuređen za sjedište zasebne župe posvećene Presvetoj Krvi Kristovoj, a vjerojatno i za prihvat hodočasnika, pa sve do prve polovice 16. stoljeća, odnosno do prijetećih turskih provala.

Manji zahvati izvedeni u 17. stoljeću

U prostoru između dvorca i obrambenoga zida još se u spisima s kraja 17. stoljeća (godine 1696.) spominje nekoliko manjih pomoćnih građevina. Tako se nad *vanjskim vratima*, a riječ je o portalu u obrambenom zidu oko južne strane dvorca, nalazio *stan računara*, s tri sobe, kuhinjom i komorom. Radilo se o zgradi od "hrastovine i pletera", u koju se ulazilo "drvenim stubištem povrh drvene komore".⁵³ Između obrambenoga zida i dvorca, odnosno njegove jugozapadne i pretpostavljene jugoistočne kule bile su dvije zgrade, u

jednoj je bila "staja za osam konja", a nasuprot njoj "velika kuća za hajduke, koja ima dva prozora s rešetkama pa su i u njoj držali zarobljenike".⁵⁴

Tim pisanim vrelima u kojima se spominju pomoćne zgrade pred dvorcem mogli bi odgovarati i temelji koji su kraj južnoga pročelja nađeni pri izvedbi drenažnoga sustava. Naime, okomito na južno pročelje u iskopima su ispred njegove istočne i zapadne strane nađeni kameni temelji. Posrijedi su po dva paralelna zida na jugoistočnom i jugozapadnom kraju pročelja, koja upućuju na to da je nekadašnja zgrada na jugoistočnom kraju bila široka 8 metara, a ona na jugozapadnom kraju južnoga pročelja bila je nešto uža, njezina je širina iznosila 6,80 metara. Najvjerojatnije je riječ o temeljima staje i zatvora koji se spominju u navedenim dokumentima.

Ovome treba dodati i zahvat kojim je povišen jugozapadni toranj, odnosno zvonik nad kapelom. Budući da su dvije bifore na istočnom i južnom zidu kapele danas u razini trećeg kata, istočna je bifora zaklonjena hodnikom, a južna stubištem koje vodi u potkrovlje, izlazi da je taj toranj povišen prije barokne obnove dvorca sredinom 18. stoljeća. Naime, današnji je treći kat oblikovan na mjestu mansarde sagrađene u spomenutoj obnovi, pa su, shodno tome, bifore već u to doba, kao i danas, bile zaklonjene.⁵⁵

Barokno preuređenje dvorca i kapele sredinom 18. stoljeća

Baroknu je pregradnju godine 1745. započeo grof Ludovik (Ludvig) Batthyany. Tom je pregradnjom dvorcu temeljito izmijenjen izgled. Gradnjom južnoga krila ispred obaju tornjeva, dvorac je nakon pregradnje poprimio izgled zatvorenog četverokuta s krilima jednake visine i prostranim nutarnjim dvorištem. Povišeni su mu prijašnja razina okolnoga terena i razine katova, a dva su kata stambenoga dijela dograđena: II. kat i potkrovlje pod "francuskim krovom". Pokraj portala na južnom pročelju i glavnoga stubišta, te velike dvorane na I. katu zapadnoga krila, koja je nekoć bila urešena štukaturom, najreprezentativnije je u dvorcu uređena upravo *dvorska kapela*.

Kapela, koja je prije zapremala samo prostor u jugozapadnom tornju, proširena je na susjedni prostor u zapadnom krilu, u kojemu je nekoć bila prostorija koja se u pisanim vrelima nazivala "starom dvoranom". *Svetište* je uređeno u tornju, koji se nakon obnove našao u zapadnom krilu, a proteže se kroz tri razine, od prizemlja kroz I. i II. kat. Spomenuta je dvorana preuređena u *lađu*. *Svetište* je tijekom te barokizacije nadvišeno kupolom koja počiva na pandativima, a lađa, podijeljena trima travejima, nadvišena je svodovima kupolastog tipa. Budući da su tijekom istraživanja graditeljskih slojeva na istočnom zidu jugozapadnog tornja, između I. i II. kata pronađeni ostaci "češkoga prozora", koji je pripadao nekadašnjoj prostoriji nad starom kapelom, a kupola novooblikovane kapele tjemenom dopire sve do poda trećega kata, očito je da ne stoji mišljenje prema kojemu je zapravo riječ o svodu koji se u spisima spominje godine 1734.⁵⁶ Tome u prilog govori i činjenica da je kapela prije uređenja godine 1731. bila visoka 10 m⁵⁷, a njezina sadašnja visina, uspostavljena tijekom barokizacije dvorca između godine 1745. i godine 1753., iznosi 14,18 m.

Ikonografija zidnog oslika

U kupoli svetišta naslikana je scena koja prikazuje *Presveto Trojstvo*, i to u "klasičnom" baroknom izrazu: Bog Otac lijevu ruku drži uzignutu, a desnom, u kojoj drži žezlo, oslanja se na kuglu zemaljsku, njemu zdesna sjedi do pasa obnaženi Isus koji desnom rukom pridržava veliki križ, a iznad njih lebdi golubica Duha Svetoga. Prostor oko njih i prostor

čitave nebeske kupole ispunjen je brojnim likovima anđela koji lebde među oblacima.

Na sfernim trokutima pod kupolom (pandativima) naslikani su simboli četvorice evanđelista: na jugoistočnom je prikazan sv. Matej, na jugozapadnom sv. Luka, na sjeverozapadnom sv. Ivan i na sjeveroistočnom sv. Marko. Svetišni su zidovi ukrašeni mramorizacijom, a u visini empore na istočnom i zapadnom su zidu iluzionistički naslikani prozori. Istočni zid obrnuta je slika od zapadnoga. Na zapadnom su zidu dvije stvarne prozorske niše, a na zidu između njih iluzionistički je prikazan prozor s likom bradata muškarca izrazito visoka čela, za koji se pretpostavlja da je portret donatora – grofa Batthyanyja.⁵⁸ Na istočnom zidu, nasuprot prozorskim nišama na zapadnom zidu, dva su iluzionistički naslikana prozora, bez likova, s vidljivim tragovima neuspjela retuša. Ploha je između njih prazna, bez oslika.

Lađa je oslikana u cijelosti. Na svodu su naslikane tri scene vezane uz legendu o Presvetoj Krvi Kristovoj, u trima nišama na njezinu istočnom zidu naslikani su oltari, a na sjevernom lađnom zidu, kraj stvarnih vrata u istočnom dijelu toga zida, u zapadnom je dijelu prikaz iluzionistički naslikanih odškrinutih vrata s likovima hodočasnika koji proviruju u kapelu. U svakom od triju svodnih polja naslikana je po jedna scena koja govori o trima glavnim točkama ludbreške legende o Presvetoj Krvi Kristovoj. U južnom svodnom polju, onom do trijumfalnoga luka, prikazan je trenutak pretvorbe vina u Krv Kristovu tijekom svete mise. Svećenik u ruci drži kalež iz kojega se prelijeva krv, a vjernici zapanjeno promatraju čudo. Među vjernicima, koji, prema svemu sudeći, na slici prikazuju članove grofovske obitelji, ističe se lik muškarca s bradom, koji se javlja i na slikanom prozoru na zapadnom svetišnom zidu, a čini se da i u sceni s prikazom rimske povorke na slici u trećem svodnom polju. U srednjem se polju radnja zbiva na nebu, a prikazani su anđeli koji nose pokaznicu sa svetom relikvijom. U sjevernom svodnom polju, onom do ulaza u lađu, prikazan je dio koji ne pripada izravno legendi i koji se ne spominje nigdje u izvorima⁵⁹, a riječ je o navodnoj rimskoj procesiji u kojoj je nošena pokaznica s ludbreškom relikvijom, a u povorci je pod baldahinom prikazan papa s kardinalima. Među likovima ponovno je prikazan muškarac s bradom za kojega pretpostavljamo da je tadašnji vlasnik ludbreškoga dvorca, grof Batthyany.

U trima nišama na istočnim su zidu naslikana tri oltara, južni je posvećen "Bogородici sućutnoj"⁶⁰, srednji Presvetom Trojstvu i jedini nema naslikanu oltarnu sliku na zidu, već je u sredini naslikan retabla nekoć bila slika na platnu, a sjeverni je oltar posvećen sv. Ivanu Nepomuku. Oltarna slika južnoga oltara prikazuje scenu pod križem s likom Bogorodice s mrtvim Kristovim tijelom na njezinim koljenima, s objiju strana predele naslikani su anđeli s atributima Kristove muke, a naatici naslikanoga oltara stoji natpis INRI. Srednji je naslikani oltar najočuvaniji u gornjem dijelu, gdje je naatici, u oblacima u kojima lebde anđeli, prikazan trokut s Božjim okom. Oltarna slika na trećem oltaru prikazuje sv. Ivana Nepomuka nad mostom, mjestom njegova mučeništva i simbolom njegova zaštitništva mostova⁶¹, kako ga anđeli vode u rastvoreno nebo. Drugi simbol njegova zaštitništva, ispovjedne tajne, oličjen je u prikazu jezika na oltarnojatici. S objiju strane oltarne predele kao skulpture naslikani su likovi dvojice zaštitnika od kuge sv. Sebastijana i sv. Roka.

Pitanje autorstva

Još je godine 1970. Ily Lentić-Kugly objavila ime autora zidnoga oslika u ludbreškoj dvorskoj kapeli Sv. Križa, Michaela Pecka iz Kaniže, koji je tu kapelu oslikao godine 1753., kako to svjedoči njegov potpis na svodu sjevernoga traveja lađe. Taj je oslik nekoli-

ko godina prije toga (1967.) ponovno ugledao svjetlo dana, nakon što je s njega odstranjen višeslojni vapneni nalič kojim je bio preličen između godine 1951. i 1961.

Marija Mirković, donoseći godine 1983. arhivske podatke o radovima u dvorskoj kapeli u Ludbregu, spominje i varaždinskog slikara Johanna Franza Maltza, za kojeg izrijetkom navodi da je "mogao biti autor slika na platnu i pozlatar spomenute opreme", te ne isključuje mogućnost da su oba slikara, Michael Peck i Johann Franz Maltz "zajednički oslikali prostor".⁶²

Ista autorica godine 1997. razlučuje u kapeli dvije faze: stariju bi činio oslik u kupoli, a mlađu onaj u lađi. Stariji oslik smješta "potkraj prvoga desetljeća XVIII. stoljeća", a mlađi prema signaturi na svodu lađe u godinu 1753. Prema njezinu mišljenju stariji je oslik naslikao nepoznati autor "koji je poznavao suvremena dostignuća gradačkih umjetnika na prijelazu XVII. i XVIII. stoljeća."⁶³

To svoje mišljenje potkrepljuje pretpostavkom da je još potkraj prvoga desetljeća 18. stoljeća udovica grofa Adama Batthyanyja, Eleonora Strattmann-Batthyany, poduzela "poslije smrti svojega supruga veoma opsežne radove na uređenju *dvorske kapelice*".⁶⁴ Prema takvu je njezinu mišljenju, teško razlučiti je li dotadašnja kapela, smještena u jugozapadnom tornju, već tada proširena na "Palas' staroga dvora", pri čemu je u tornju oblikovano svetište, a u "Palasu" lađa novooblikovane dvorske kapele ili se to proširenje ipak zbilo poslije.⁶⁵

Čini se, također, da autorica nije uočila ni neslaganje u visini svetišta koje je, prema povijesnim vrelima, još godine 1731. iznosilo oko 10 m, a visina svetišta s kupolom danas iznosi 14,18 m. Prema tome, da je kupola sagrađena potkraj prvoga desetljeća 18. stoljeća, spomenuta visina godine 1731. morala bi odgovarati današnjoj visini.

U razdoblju između godine 1951. i godine 1961. oslik u kapeli bio je preličen vapnenim naličem, dok kupola, prema sadašnjim spoznajama, nije bila preličena vapnom, i to najvjerojatnije zbog toga što pregradnjom svetišta po visini njezin oslik nije bio vidljiv. Ta je pregradnja, čini se, bila izvedena najviše u razini prozorskih klupčica na zapadnom svetišnom zidu, odnosno do visine ograde empole na sjevernom svetišnom zidu. Naime, do takvog se zaključka može doći čitajući izvještaj o "sondažnim ispitivanjima" u kapeli godine 1961., u kojem se navodi da je s naslikanog prozora na zapadnom svetišnom zidu očišćena nečistoća, nakon čega je otkriven lik muškarca s knjigom.⁶⁶ Imajući to u vidu, očito je da su dijelovi svetišta od prozora do tjemena kupole zahtijevali manji restauratorski zahvat, a što se kupole tiče, pitanje je li ona tom prigodom restaurirana. Sudeći prema osliku, vidljivom bez skele, čini se da nije restaurirana.

S obzirom na gore navedeno može se zaključiti da će se tek predstojećim konzervatorsko-restauratorskim radovima u kapeli moći točnije utvrditi opseg prijašnjih restauratorskih zahvata, a sukladno tome i razriješiti dvojbe oko autorstva oslika u kupoli i u ostalim dijelovima kapele. Je li riječ o dvojici slikara, jednom u svetišnoj kupoli i drugom u lađi kapele, ili je ipak riječ o jednom slikaru kojeg se teže raspoznaje zbog neprimjerene restauracije i, bar zasad, nepoznatog opsega retuširanih dijelova. Naime, još je u Elaboratu iz 1993. napomenuto da je stanje zidnih slika godine 1967. bilo "mjestimice vrlo loše tako da je bio potreban razmjerno veliki restauratorski zahvat da bi se ta oštećenja sanirala i retuširali oštećeni detalji."⁶⁷ Do tada, čini se da oslikavanje kapele možemo pripisati autoru koji se godine 1753. potpisao na svodu sjevernoga lađnoga traveja, Michaelu Pecku.

BILJEŠKE:

- ¹ a) Ivan Bočkaj (ludbreški župnik 1865.-1938.), POSTANAK LUDBREGA I LUDBREŠKOGA SVETIŠTA KRVI ISUSOVE. "Sveta zemlja", III., 1940., br. 1-2., str. 11.;
- b) ENCIKLOPEDIJA HRVATSKE KULTURE I POVIJESTI. Zagreb, 1980., str. 344.;
- c) Marija Vinter, LUDBREŠKI GRAD I NJEGOVI GOSPODARI. "Podravski zbornik" 6., Koprivnica, 1980.
- d) Josip Adamček, LUDBREG I NJEGOVA OKOLICA U DOBA FEUDALIZMA. Monografija LUDBREG. Ludbreg, 1983., str. 81., bilj. 5. (Dalje: LUDBREG, 1983.)
- ² a) DIPLOMATIČKI ZBORNIK KRALJEVINE HRVATSKE, DALMACIJE I SLAVONIJE (dalje: DZ), VIII., Zagreb, 1940., str. 459. i 460., br. 377. i 378.
- b) Josip Adamček, nav. djelo, str. 82.;
- c) Mira Ilijanić, KRATAK PREGLED POVIJESNOG RAZVOJA TVRĐE LUDBREG I NJENIH VLASNIKA DO KRAJA 17. STOLJEĆA. (U djelu: LUDBREG, 1983., str. 124., bilj. 1.)
- ³ a) DZ, VIII., str. 558.
- b) Josip Adamček, nav. djelo, str. 82.
- ⁴ Josip Buturac, POPIS ŽUPA ZAGREBAČKE BISKUPIJE 1334. I 1501. GODINE. "Starine JAZU", Zagreb, 1984., str. 75.
- ⁵ Mira Ilijanić i Marija Mirković, URBANI RAZVOJ LUDBREGA. Navedena Monografija, str. 132.
- ⁶ a) Ivan Bočkaj, nav. djelo, str. 14-15.;
- b) Ivy Lentić-Kugly, OD RIMSKOG TABORA DO NOB-a. Časopis "KAJ", 3-4. 1970., str. 28.;
- c) Ivan Jurak, VODIČ U SVETIŠTE LUDBREG. Zagreb, 1980., str. 11.;
- d) Milivoj Vodopija, LUDBREŠKA SVETA NEDJELJA. LUDBREG, 1983., str. 142. (U djelu: LUDBREG, 1983.);
- e) Katarina Horvat-Levaj, UTVRDE I DVORCI I SAKRALNA ARHITEKTURA. (U djelu LUDBREG, 1997. str. 93. i str. 125.);
- f) Hrvoje Petrić, DRUŠTVENI I GOSPODARSKI RAZVOJ LUDBREGA I LUDBREŠKE PODRAVINE U ANTICI I SREDNJEM VIJEKU. Časopis "KAJ", 2. 1998., str. 112.
- ⁷ Tekst glasi: HUNDEBAHRES H. BLUT JESU CHRISTI, SO IN DER SCHLOSKEPPELLE ZU LUDBRIG IN CROATIEN SEIT ANNO 1411. GROSSE WUNDER WÜRTET. Grafika s cjelovitim tekstom objavljena je u djelu: LUDBREG, 1997., na str. 92. i u djelu Andrije Lukinovića na str. 275. Lukinović navodi da se ona čuva u ostavštini Anđele Horvat pohranjenoj u NAZ (Nadbiskupski arhiv u Zagrebu).
- ⁸ Josip Adamček, nav. djelo, str. 85., bilj. 48. - Zanimljivo je istaknuti da je te godine (1410.) kralj Sigismund postao rimski car, a iduće 1411. njemački kralj.
- ⁹ Andrija Lukinović, "LUDBREŠKO ČUDO" U PRVIH STOTINU GODINA POSTOJANJA. "Tkalčić (Godišnjak Društva za povjestnicu zagrebačke nadbiskupije)", 1., Zagreb, 1997., str. 263-198.
- ¹⁰ Isto, str. 284. - "... *plebaniam ecclesie in honorem Sanguinis Domini nostri Ihesu Christi per predictum in dicta Ludbreg fundatam, a praescripta ecclesia Sancte Trinitatis sequestrando exceptam penitus habere voluit et separatam...*"
- ¹¹ *Nadarbina* - ono što se daje posebnom darovnicom ili kao velik i značajan dar (ob. crkvi i feudalcima u obliku nekretnina i zemlje); donacija (Vladimir Anić, RJEČNIK HRVATSKOGA JEZIKA. Zagreb, 1994, str. 496.
- ¹² a) Ivy Lentić Kugly, nav. djelo, str. 28.;
- b) Ivan Jurak, nav. djelo, str. 51.
- ¹³ Andrija Lukinović, nav. djelo, str. 284.
- ¹⁴ Josip Buturac, nav. djelo, str. 75.
- ¹⁵ Andrija Lukinović, nav. djelo, str. 270.
- ¹⁶ Isto.
- ¹⁷ HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV (dalje: HDA), Zbirka mikrofilmova. Kanonske vizitacije. Protokol 95/VII., str. 74.
- ¹⁸ Marija Mirković, GRADITELJSTVO SLIKARSTVO I KIPARSTVO LUDBREGA I OKOLICE. U djelu: LUDBREG, 1983., (dalje: GRADITELJSTVO), str. 153-159.
- ¹⁹ Andrija Lukinović, nav. djelo, str. 282.
- ²⁰ Josip Adamček, nav. djelo, str. 85.
- ²¹ Ivan Jurak, nav. djelo, str. 13-14 i 58.
- ²² a) Marija Mirković, nav. djelo str. str. 155., bilj. 44.
- b) Marija Mirković, STARIJE ZIDNO SLIKARSTVO, str. 167.; i LUDBREG ("Katalog naselja"), str. 232. U djelu: LUDBREG, 1997. (dalje: ZIDNO SLIKARSTVO)
- ²³ a) Ivan Bočkaj, nav. djelo.
- b) Milivoj Vodopija, nav. djelo, str. 143.
- ²⁴ a) Ivan Bočkaj, nav. djelo, str. 66.;
- b) Milivoj Vodopija, nav. djelo, str. 143. - Taj podatak vješto je izbjegnuto u djelu župnika Ivana Juraka, koji ni jednom riječju ne spominje na koji je način pokaznica s relikvijom dospjela u župnu crkvu.
- ²⁵ Baltazar Adam Krčelić, nav. djelo, str. 243.
- ²⁶ Isto.
- ²⁷ HDA, Protokol 95/VII., str. 74.
- ²⁸ Isto. Protokol 96/VIII., str. 119.

- ²⁹ a) Marija Mirković, GRADITELJSTVO, str. 153.;
 b) Katarina Horvat Levaj, DVORAC BATHYÁNY. U djelu: LUDBREG, 1997., str. 228.
- ³⁰ MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZET (1300-1470) 1., Budapest, 1987., tlocrti str. 506, 509. i 511.; Uz Ozora spominje se ime Talijana Rinalda degli Albizzija (str. 508.).
- ³¹ Isto, str. 564.
- ³² a) Zorislav Horvat, STRUKTURE GOTIČKE ARHITEKTURE. Zagreb, 1989., str. 121;
 b) Zorislav Horvat, KATALOG GOTIČKIH PROFILACIJA. Zagreb, 1992., str. 115.
- ³³ Marija Mirković, GRADITELJSTVO, str. 153-155.
- ³⁴ Isto, str. 157.
- ³⁵ Isto, str. 153. Ondje se navode *vanjska vrata*, pri čemu se misli na vrata u obrambenom zidu, to posredno znači da su postojala i *unutarnja vrata*, pod čime valja razumijevati vrata u južnom zidu dvorca koji je spajao zapadno i istočno krilo.
- ³⁶ Marija Mirković, GRADITELJSTVO, str. 156-157.
- ³⁷ Isto, str. 155.
- ³⁸ Isto.
- ³⁹ Kao apsolutna +0,00 pri arhitektonskom je mjerenju određena zatečena visina praga portala na južnom pročelju dvorca.
- ⁴⁰ Marija Mirković, GRADITELJSTVO, str. 153.
- ⁴¹ Isto, str. 156. - Na to upućuje i podatak da je prostor kapele bio visok oko 10 metara. U uzme li se u obzir prijašnja razina poda kapele, približno 300 cm ispod postojećeg poda, izlazi da bi visinom od 10 metara kapela dopirala znatno ispod spomenutog "českog prozora". Zbog toga zaključujem da je spomenuti prozor pripadao prostoriji iznad kapele, a ne samoj kapeli.
- ⁴² Isto, str. 155.
- ⁴³ Isto, str. 153.
- ⁴⁴ Isto, str. 155.
- ⁴⁵ Katarina Horvat Levaj, UTVRDE I DVORCI, u djelu: LUDBREG, 1997., str. 92.
- ⁴⁶ Josip Adamček, nav. djelo, str. 85.
- ⁴⁷ Marija Mirković, GRADITELJSTVO, str. 153.
- ⁴⁸ Mira Ilijanić, nav. djelo, str. 128.
- ⁴⁹ a) Marija Mirković, GRADITELJSTVO, str. 153.;
 b) Katarina Horvat-Levaj, UTVRDE I DVORCI, str. 92.
- ⁵⁰ Mira Ilijanić, nav. djelo, str. 128.
- ⁵¹ Zlatko Herkov, NAŠE STARE MJERE I UTEZI. Zagreb, 1973., str. 80.
- ⁵² a) Marija Mirković, GRADITELJSTVO, str. 153.;
 b) Katarina Horvat-Levaj, nav. djelo, str. 92.
- ⁵³ Marija Mirković, GRADITELJSTVO, str. 155.
- ⁵⁴ Isto.
- ⁵⁵ Na već spomenutoj Kaupertzovoj grafici, na kojoj je u podnožju prikazan ludbreški dvorac, niz je grešaka koje su plod autorove mašte i ne odgovaraju stvarnom stanju. Tako je jugozapadni toranj prikazan na jugozapadnom uglu novosagrađenog južnog krila, a ne nad kapelom koja se u baroknoj obnovi našla u sklopu zapadnoga krila.
- ⁵⁶ Marija Mirković, STARIJE ZIDNO SLIKARSTVO. U djelu: LUDBREG, 1997., str. 164.
- ⁵⁷ Marija Mirković, GRADITELJSTVO, str. 156.
- ⁵⁸ Marija Mirković, ZIDNO SLIKARSTVO I OSTALA OPREMA PROSTORA. U djelu LUDBREG, 1983., str. 168.
- ⁵⁹ Andrija Lukinović, nav. djelo, str. 282. "Takoder u tim ispravama nema ni spomena da bi posudica s Krvi Kristovom bila odnesena u Rim i da ju je papa svečano nosio u procesiji ulicama grada Rima."
- ⁶⁰ LEKSIKON IKONOGRAFIJE, LITURGIKE I SIMBOLIKE ZAPADNOG KRŠĆANSTVA. Zagreb, 1979., str. 169-170. - Bogorodica sućutna (Vesperbild), sjedeći lik Bogorodice koja na svom krilu drži mrtvo Kristovo tijelo nakon skidanja s križa. U Njemačkoj dobiva naziv Vesperbild (od lat. Vesperae, "večernje" /molitve u brevijaru/ jer je Kristovo tijelo bilo skinuto podvečer).
- ⁶¹ Isto, str. 283-284.
- ⁶² Marija Mirković, ZIDNO SLIKARSTVO I OSTALA OPREMA PROSTORA. U djelu: LUDBREG 1983., str. 168.
- ⁶³ Marija Mirković, KATALOG u djelu: LUDBREG 1997., str. 235.
- ⁶⁴ Marija Mirković, STARIJE ZIDNO SLIKARSTVO, str. 164.
- ⁶⁵ Isto. - "Spomenutu kulu - kapelicu dala je potkraj prvoga desetljeća XVIII. stoljeća preurediti u svetište nove dvorske kapele, tijelo koje se proteglo na 'Palas' staroga dvora"(Slijedi bilj. 14. u kojoj se poziva na svoj rad u djelu LUDBREG, 1983., str. 153. Međutim, u tom se radu ne spominju zahvati te vrste u to doba). U idućem se odlomku navodi slijedeće: "Kada je stari kaštel sredinom XVIII. stoljeća pregrađen u moderan trokatni zrelobarokni dvorac, sačuvana je stara kula, pa je prigodom uređenja kapelčina broda sprovedeno i prvo restauriranje zidnih slika u kupoli."
- ⁶⁶ ELABORAT, 1993., str. 9-10.
- ⁶⁷ Isto, str. 10.